

TURINYS

Ižanga / 9

1. „Pasiieškokime valdovo, kuris mus galėtų valdyti“ / 17
2. „Dėl mūsų nuodėmių atklydo nepažįstama gentis“ / 37
3. „Vienvaldystė iš Dievo valios“ / 55
4. „Pinigai – karo arterija“ / 75
5. „Būsiu autokratė – toks mano darbas“ / 96
6. Stačiatikybė. Vienvaldystė. Tautiškumas / 113
7. „Gyvenimas gerėja, draugai, gyvenimas šviesėja“ / 135
8. Parklupusi Rusija atsitiesė / 159
- Koda. Rusija, Ukraina ir istorijos kerštas / 179
- Padėkos / 185

4. „Pinigai – karo arterija“

Laiko gairės

1613 m.	Michailas Romanovas karūnuojamas caru
1639 m.	Rusai pasiekia Ramųjį vandenyną
1649 m.	Naujas teisės kodeksas <i>Sobornoje uloženiye</i>
1652–1666 m.	Nikonas yra Maskvos patriarchas
1654 m.	Perejaslavlio susitarimas
1654–1667 m.	Pirmasis Šiaurės karas
1666–1667 m.	Didysis Maskvos Sinodas atskiria sentikius
1670–1671 m.	Stenkos Razino vadovaujamas kazokų sukilimas
1682 m.	Panaikinama <i>mestničestvo</i>
1682 m.	Devynmetis Petras Didysis tampa vienu iš dviejų carų
1689 m.	Nerčinsko sutartis
1696 m.	Petras tampa vienvaldžiu valdovu
1697–1698 m.	Petro „Didžioji pasiuntinybė“ Europoje
1700–1721 m.	Didysis Šiaurės karas
1722 m.	Rangų lentelės atsiradimas
1722–1723 m.	Persijos kampanija
1725 m.	Petro Didžiojo mirtis

Zurabo Ceretelio „Petras Didysis“, 1997 m. (© Mark Galleotti)

Iškilęs 98 metrus (322 pėdas) virš Maskvos upės, tarp hipsterių barų buvusiame „Raudonojo spalio“ šokolado fabrike, ištaigingų Prečistenskajos krantinės namų ir Muzeono menų parko Skulptūrų sodo stovi caras Petras Didysis (valdęs 1682–1725 m.), įamžintas tūkstančiu tonų plieno, bronzos ir vario. Tai stebėtinai

bjaurus į tristiebio burlaivio galioną užkelto stovinčio žmogaus paminklas, pastatytas 1997 m., kai Maskvos meras buvo Jurijus Lužkovas. Pritardamas istorinių pastatų griovimui, kad vietoje jų būtų galima įrengti neskoningus prekybos centrus, Lužkovas patikėjo šį paminklą sukurti savo mėgstamam skulptoriui bei architektui Zurabui Cereteliui. Daugeliui maskviečių šis paminklas nepatinka. Iš pradžių tai gal nė neturėjo būti Petras Pirmasis. Nors dabar Ceretelis tai neigia, plačiai paplitusi nuomonė, kad pirminis šio paminklo sumanymas – įamžinti 500 metų, praėjusių nuo tada, kai 1592 m. Kristupas Kolumbas (*Cristoforo Colombo*) pirmą kartą pasiekė Ameriką, jubiliejų. Nepavykus rasti naivaus ir patiklaus amerikiečio rėmėjo, Ceretelis tiesiog pakeitė galvą ir pakišo jį Lužkovui kaip Petro skulptūrą, kuria tikėtų paminėti Rusijos laivyno įkūrimo 300 metų jubiliejų. O visa kita jau istorija.

Vis dėlto kokia tai istorija? Viena vertus, labai ironiška, kad šiam carui skirtas paminklas galiausiai iškilo Maskvoje, kurios jis taip nemėgo, jog šiaurėje pasistatė naują sostinę – Sankt Peterburgą. (Po to, kai Lužkovas buvo priverstas atsistatydinti, Maskva pasiūlė šią skulptūrą Sankt Peterburgui, tačiau Sankt Peterburgo dūma atsakė nenorinti „bjauroti didingo miesto“. Žinoma, turėtas omenyje savas miestas). Antra, kad rusas Petras iš tiesų yra menkai užmaskuotas italas Kristupas Kolumbas, yra ganėtina stipri Rusijai jo primestų reformų metafora. Jis buvo modernizatorius, netgi vesternizatorius, tačiau, užuot ėmęsis rimtai nagrinėti, kodėl Rusija kitokia, daugelį savo veiksmų nukreipė į paviršutiniškus dalykus. Pavyzdžiui, Rusijos didikai privalėjo skustis vešlias barzdas arba mokėti specialų mokestį. Tačiau europietiskai žandus nusiskutęs žmogus nebūtinai ir mąstyti ims europietiskai.

Trečia, vis dėlto tenka pripažinti, kad pats dėmesys Petrui Didžiajam, kaip vienai kertinių Romanovų Rusijos figūrų, yra suprantamas. Kaip ir minima skulptūra, jis buvo iškilęs virš kitų

ties perkeltine, ties tiesiogine prasme. Jis buvo tikras milžinas – daugiau nei dviejų metrų (6 pėdų ir 8 colių) ūgio. Ir dar tais laikais, kad vidutinis vyras tesiekė 1,68 metro (5 pėdų ir 6 colių) ūgio. Jis pasižymėjo didžiuliu užsidegimu ir nuolat stengėsi išmokyti kažką nauja – pradedant dantų gydymu (nelaimingiesiems jo dvariškiams teko sutikti, kad jis pasipraktikuotų su jais) ir baigiant laikrodžių gamybą. Jis nuoširdžiai domėjosi išoriniu pasauliu, netgi keliavo po Europą, taigi buvo pirmasis tokios veiklos ėmėsis Rusijos valdovas. Nepaisant to, Petras daugių daugiausia tebuvo proceso kulminacijos taškas. Daugelis jo reformų negalėjo atsirūkti nuo jo pirmtakų Romanovų įdiegtos tvarkos, o jo veiklos kryptis dažnai diktavo ne jo paties valia, bet aplinkybės, į kurias jis patekdavo.

Bet galiausiai, šitaip pasisukus lemčiai, susimaišius skoniui ir protekcijai, didžiausias paminklas Petrui iškilo mieste, kurio jis nemėgo, o visa tai dar ir persmelkta paradokso. Petras buvo rusų nacionalistas, kuris savo didikams įsakė atrodyti europietiščiau, iš Vakarų priėmė idėjas ir technologijas, bet faktiškai įdiegė azijietišką despotizmą ir pavertė tarnybą valstybei išimtinio padėties visuomenėje pamatu. Kuo labiau jis stengėsi parinkti Rusijai patraukliausius ir naudingiausius Europos bruožus, tuo atkakliau jam reikėjo ieškoti būdų, kaip tai suderinti su Rusijos dieviškąja misija ir ypatinga vieta pasaulyje. Tai buvo pati didžiausia fikcija, kad šiuolaikinė europietiška kultūra sistemos viršuje galėtų derėti su euraziniu feodalizmu, klestinčiu apačioje. Geriausiai tai įkūnija jo naujosios sostinės Sankt Peterburgo statyba: gracingą modernų miestą, suprojektuotą prancūzų ir italų architektų, statė pusė milijono baudžiauninkų, suvarytų iš visos šalies, ir dešimtys tūkstančių jų žuvo.

Romanovų įžengimas

Didžioji suirutė pagimdė ne tik naująją Romanovų dinastiją, bet ir naują vienijantį naratyvą, kad Rusija taps daugybės jos priešų grobiu, jei neturės vieno galingo valdovo, apie kurį valstybėje galės – ir privalės – telktis visos klasės bei tautos. Tai tapo Rusijos imperijos pamatu, kartu vis stiprėjo įsivaizdavimas, kad valstybė vienu metu yra ir priešų jūros apsiausta tvirtovė, ir visa ko saugotoja: nuo tikrojo tikėjimo iki (vėlyvesniu laikotarpiu) visko, kas gera ir teisinga, teisėtų režimų, kovojančių su anarchijos ir maištų chaosu. Tačiau iš to kilo neišvengiama įtampa – kaip saugoti sienas, ginti Rusijos interesus ir palaikyti tvarką šalies viduje, nepriimant Vakarų technologijų? Ir ar įmanoma tas technologijas priimti, nepaskatinant su jomis susijusių socialinių ir netgi politinių permainų? Galiausiai teko pripažinti, kad tai neįmanoma, tačiau carai ne vieną šimtmetį vis tiek bandė tai padaryti. Šitaip augimo ir stiprėjimo laikas susipynė su pavojumi ir paradoksu, o XVII amžiuje pasižymėjo karais užsienyje bei sukilimais šalies viduje, bet kartu ir imperijos plėtimu bei stiprėjančia nacionaline saviklioja.

Gal Michailas (valdęs 1613–1645 m.), pirmasis Romanovų dinastijos caras, ir buvo pasirinktas dėl to, kad nelabai kuo išsiskyrė, tačiau jo valdymas pasirodė netikėtai veiksmingas (žinoma, iš dalies ir dėl jo valdingo tėvo Filareto vaidmens). Jo karūnavimas keletą savaičių atidėliotas, nes Maskva, išvarginta vieno po kito vykusių karų ir sukilimų, nusiaubta ir išbadėjusi, tiesiog nebuvo tam pasirengusi. Vis dėlto iki savo mirties 1645 m. jam pavyko užtikrinti taiką su Švedija ir Lenkijos bei Lietuvos valstybe, reorganizuoti dalį vakariniame pasienyje dislokuotos kariuomenės (dėl tokių pokyčių Petro valdymo laikais prasidės tradicinių šaulių –

strelcy – sukilimas) bei plėsti Rusijos įtaką Sibire, pasitelkus margaspalvę ir dažnai kraugeriską samdinių kazokų kariauną, nuotykių ieškotojus kailių pirklius bei įžvalgius aristokratus. 1639 m. grupė kazokų netgi pasiekė Ramiojo vandenyno pakrantę, o jiems iš paskos čia atkeliavo užtvaros, mokesčių rinkėjai, misionieriai ir raupai. O raupai po retai gyvenamus plotus išsibarsčiusius vietinius Sibiro gyventojus naikino netgi gerokai veiksmingiau nei koks šautuvas ar kardas.

Tačiau visuomet sunkiausia išlaikyti pusiausvyrą tarp noro plėstis ir varžytis bei stabilumo šalies viduje. Po Michailo sostą perėmęs Aleksejus (valdęs 1645–1676 m.) dėl savo ramios laikysenos buvo pramintas Tyliausiuoju, tačiau valdyti jam teko neramiais laikais, vykstant karams su tradiciniais priešais lenkais bei lietuviais, švedais, naująja varžove Persija bei susidurti su kazokų sukilimu, per kurį palei Volgą liepsnojo miestai, buvo įkurta trumpai gyvavusi Kazokų respublika, o paskui pasiektas Perejaslavlio susitarimas, pagal kurį didžiausia kazokų bendruomenė – o kartu su ja ir beveik visa dabartinė Ukraina – atsidūrė caro valdžioje. Vieną santūriausių ir vieningiausių institucijų, Rusijos Ortodoksų Bažnyčią, ištiko skilimas. Aleksandrą aiškiai kamavo įprasta rusiška dilema. Viena vertus, jį piktino didėjanti svetimšalių įtaka ir jų naujos kitoniškos idėjos. Pavyzdžiui, 1652 m. jis įkūrė naują atskirą Maskvos dalį Vokiečių kvartalą – *vokiečių slabadą* (rusai žodžiu „vokietis“, t. y. *nemec*, vadina visus svetimšalius), tarsi savotišką getą, kuriame privalėjo išsitekti visos svetimšalių pasiuntinybės, visi jų namai ir bažnyčios. 1675 m. jis uždraudė savo dvariškiams vilkėti vakarietiškus drabužius. Netgi privačiame gyvenime. Tačiau turtingus rusus domino tai, kas egzotiška ir užsienietiška, o Rusijos valstybei reikėjo tų svetimšalių ir jų pinigų, technologijų bei karinės patirties. Ir nors Aleksejui veikiausiai labai nepatiko vakarietiški papročiai, tačiau savo sūnaus Petro auklėtoju jis paskyrė škotą samdinį Romos kataliką Patriką Gordoną (*Patrick*

Gordon), vieną iš daugybės svetimšalių, atlikusių lemiamą vaidmenį ugdant jaunojo caraičio polinkius ir interesus.

Tikėjimas ir tikintieji, sena ir nauja

Ši įtampa itin akivaizdžiai pasireiškė Bažnyčioje. Pasaulietinė valdžia iš Didžiosios suirutės pasimokė, kad silpnumas šalies viduje reiškė pažeidžiamumą už jos ribų, o religiniuose sluoksniuose vis labiau ryškėjo nusistatymas, jog pastaruoju laikotarpiu Dievas yra nepatenkintas rusų tauta ir jos sutepta liturgija. 1652 m. iškalbus ir valingas Nikonas tapo Maskvos ir visos Rusios patriarchu. Žinoma, jis nenoriai ėmėsi šių pareigų, tačiau vos tik jas užėmė, tuojau pat griebėsi reformų, kuriomis ketino, kaip jam atrodė, apvalyti Bažnyčią, pernelyg nukrypusią nuo savo graikiškų ir bizantiškų ištakų.

Vietoje rusams įprastų apeigų ir liturgijų buvo įvestos to meto graikiškos (bet jei vertinai savo gyvybę ir laisvę, nederėjo nė užsiminti, kaip tai buvo ironiška, nes to meto Rusijoje paplitusios apeigos ir liturgijos buvo gerokai artimesnės senosioms bizantiškoms). Ikonų tapybos naujovės buvo uždraustos, Nikono sekėjai visoje Maskvoje įsilauždavo į bažnyčias ir namus, kad jas atimtų ir sudegintų. O jų tapytojams – ankstyvoji šiuolaikinės Rusijos kultūra garsėjo šventuosius ir religines scenas vaizdavusių darbų meninės raiškos evoliucija – išdurdavo akis ir tuomet demonstratyviai juos tąsydavo po miestą. Pernelyg nutolusiomis nuo bizantiškų normų laikytos bažnyčios būdavo griauamos. Peržiūrėta netgi tai, kaip reikėtų rašyti Jėzaus vardą ir kaip tiksliai derėtų žegnotis. Ankstesnieji sąjungininkai, išsigandę šių pokyčių krypties ir smarkumo, buvo ekskomunikuojami. Nikono bažnytinės reformos diegtos pasitelkiant prievartą, baimę ir sinodo teismus.

Caras Aleksejus ilgą laiką buvo tiesiog pakerėtas Nikono. 1652 m. jis atsiklaupęs ant kelių maldavo dvasininką tapti Maskvos patriarchu – ir iš pradžių šis faktiškai netgi buvo tapęs caro dešiniąja ranka ir pavaduotoju. Pirmojo Šiaurės karo su Lenkija ir Švedija, prasidėjusio 1654 m., ankstyvuoju nepastoviu etapu, Aleksejui išvykus į priešakines pozicijas, Nikonas Maskvoje iš esmės vykdė regento funkcijas. Vis dėlto laikui bėgant jų santykiai darėsi vis labiau įtempti. Kad ir ką Nikonas būtų kalbėjęs apie paklusnumą pasaulietinės valdžios karūnai, tačiau dvasiniais klausimais, jo įsitikinimu, turėjo būti atvirkščiai ir karūnai derėjo keliaklupsčiauti prieš Bažnyčią. Tai prieštaravo ir sąlygoms, numatytoms *Sobornoje uloženiye*, – 1649 m. priimto naujo įstatymo kodekso, kuris pakirto Bažnyčios valdžią ir sumažino jos privilegijas.

Susidūręs tiek su bojarinų, tiek su dvasininkų pasipriešinimu, o carui ėmus jį laikyti atokiau nuo savęs, Nikonas pamėgino pasekti Ivano Rūsčiojo pavyzdžiu – simboliškai nusivilko patriarcho aprangą ir palikęs Maskvą išvyko į vienuolyną. Jis tikėjosi, kad jo kritikai atsipeikės ir maldaus jį grįžti. Tačiau laukė veltui. Aštuonerius metus Nikono ir Bažnyčios santykiai buvo aklavietėje, kol galiausiai 1666 m. aukščiausi Bažnyčios hierarchai ir labiausiai gerbiami teologai, susirinkę į Didįjį Maskvos sinodą, – teigiama, kad kai kuriais atvejais tik paakinti dosnaus atlygio rubliais ir kailiais, – ėmėsi spręsti krizę. Šį užburtą ratą sinodas nutraukė pasmerkdamas Nikoną, atimdamas jo valdžią ir su sargyba išsiųsdamas į atokų vienuolyną, tačiau patvirtindamas jo reformas. Įvykus didžiajai schizmai, įvardijamai rusišku žodžiu *Raskol*, t. y. skilimas, permainoms priešinėsi tradicionalistai, vadinamieji sentikiai, buvo paskelbti apostatais, jų persekiojimas tęsėsi kone tris šimtus metų – tik 1971 m. Maskvos patriarchatas pagaliau atšaukė jiems paskelbtus prakeiksmus.

Ginčai dėl to, kaip tiksliai reikia sudėti pirštus žegnojantis, gali pasirodyti nereikšmingi, vargu ar būtent jie tapo ne vieną kartą trukusių pagiežos ir sektantizmo, žudynių ir tremčių priežastimi. Vis dėlto Nikono eros religiniai debatai liudija apie didesnę baimę, kad Rusija pamažu praranda savo tradicijas, savo išskirtinę vietą pasaulyje, savo sielą. Ironiškiausia, kad „reformuotojai“ stengėsi Rusijai sugrąžinti tokį dvasinį gyvenimą, kokio ji niekuomet neturėjo – to meto graikų apeigas klaidingai palaikė tikrosiomis bizantiškomis apeigomis ir stengėsi „atkurti“ tobulą Bažnyčios ir caro atidalijimą, kokio nebūtų atpažinęs nei Konstantinopolio imperatorius, nei Kijevo kunigaikštis. Apeliavimas į istoriją iš tiesų tik dar kartą paskatino apgaulingai (gal ir nesąmoningai) išgalvoti Rusijos praeitį.

Du carai už vieno kainą

Tuo tarpu pasaulietinė valstybė toliau slinko modernizacijos link. Tiesioginis Aleksejaus įpėdinis Fiodoras III (valdęs 1676–1682 m.) įsteigė Slavų, graikų ir lotynų akademiją, pirmąją aukštojo mokslo instituciją Rusijoje, praėjus beveik 600 metų nuo tada, kai buvo įkurti Bolonijos ir Oksfordo universitetai. Tačiau bene įspūdingiausias jo žingsnis buvo 1682 m. panaikinti *mestničestvo* sistemą, kuri numatė, jog aristokratų pareigas apibrėžia jų kilmė ir statusas. Vietoje šios jis rėmė labiau meritokratinę sistemą, pagal kurią pareigos skiriamos tiems, kurie joms labiausiai tinka (arba valdovui paskyrus – netgi ir carui reformatoriui buvo reikalingi favoritai). Senosios kilmės knygos, kruopščios enciklopedinės genealogijos, kuriomis naudotasi, siekiant preciziškai nustatyti kiekvieno didiko vietą hierarchijoje, – prie stalo kurį nors pasodinus mažiau svarbioje vietoje, nei numatė

jo statusas, galėjo kilti dvikova, – buvo simboliškai ir iškilmingai sudegintos.

Tais pačiais metais Fiodoras mirė. Įpėdinio jis nepaliko, taigi teoriškai pirmasis eilėje prie sosto buvo jo jaunesnysis brolis Ivanas, paskutinis gyvas sūnus iš Aleksejaus pirmosios santuokos. Tačiau penkiolikmetis Ivanas buvo labai ligotas ir, anot daugybės šaltinių, dar ir protiškai neigalus. Bojarinai baiminosi, kas galėtų nutikti, jei Rusija turėtų silpną carą, todėl jų žvilgsniai nukrypo į jo jaunesnįjį netikrą brolių, kurio Aleksejus buvo susilaukęs su antrąja žmona, devynmetį Petrą. Vis dėlto jie nekreipė dėmesio į tradicinę konkurenciją tarp Miloslavskių ir Naryškinų giminių, iš kurių buvo kilusios pirmoji ir antroji Aleksejaus žmonos, ir nepalengvamą Ivano vyresniosios sesers Sofijos Aleksejevnos užsidegimą. Galbūt Rusija dar nebuvo pasirengusi turėti imperatorę, tačiau Sofija buvo ne ką prasčiau pasirengusi užimti šias pareigas.

Kartu su kitais Miloslavskiais ji pakurstė šaulių – *strelcy* – maištą, skleidė gandus, kad Fiodoras buvo nunuodytas, o Ivanas pasmaugtas. Sukurstyti konservatyvius šaulius, jau ir taip dėl naikinamų privilegijų ir naujų vakarietiško tipo pulkų iškilimo įpykusius, nebuvo sunku. Maskvoje miniai keliant riaušes bei plėšikaujant, Bojarinų dūma išmąstė kompromisą. Kaip visuomet, nugalėjo pragmatizmas, kuris čia pat paskubomis buvo apsiaustas išgalvotos tradicijos skraiste. Rusijos carais buvo karūnuoti abu – Ivanas (valdęs 1682–1696 m.) ir Petras (valdęs 1682–1725 m.), taip sakant, įteisinta *dvicarystė*, *dvojecars-tvenniki*, o Sofija paskelbta regente. Abiem jaunikačiams patatytas specialus dvivietis sostas, paskubomis pasiūta ir antra apeiginė Monomacho kepurė, kad karūnavimo metu abu turėtų po vieną. Senovinis bizantiškas ritualas gerokai nukentėjo jį

smarkiai pakoregavus, idant tikėtų tokiam neįprastam žingsniui pateisinti.

Kiek daugiau nei šešerius metus šalį faktiškai valdė Sofija, palaikoma savo sąjungininko, o galbūt ir meilužio kunigaikščio Vasilijaus Golicino. Tuo metu Ivanas savo dienas leido pareigingai melsdamasis, vykdamas į piligrimines keliones ir dalyvaudamas dvaro iškilmėse, o Petras laiką leido Preobraženskojės kariškajame dvare, kuriame pradėjo telkti savo vadinamąją „žaidimų kariuomenę“. Pamažu šis iš vasalų bei kitų bendraamžių jaunuolių sudarytas būrys tapo rimtomis šimto, o vėliau ir trijų šimtų karių pajėgomis. Kol Sofija buvo regentė, pasirašyta neįtikėtinai optimistinė Amžinosios taikos sutartis su Abiejų Tautų Respublika (1686 m.), kuri Rusijai pripažino jos senąją sostinę Kijevą, o kitame plačiai nusidriekusioms imperijos gale – Nerčinsko sutartis su Kinija (1689 m.). Tuo pat laikotarpiu, 1687 ir 1689 m., surengti ir du pragaištingi žygiai prieš Krymo chanatą, abu kartus Rusija buvo sumušta ne tiek dėl to, kad priešai turėjo stipresnius ginklus, kiek dėl logistinių nesklandumų rengiant karines ekspedicijas šitaip išsiplėtusios valstybės pasienyje.

Tuo tarpu Sofija negalėjo ar nenorėjo pasiskelbti imperatore. Jai teko stebėti, kaip Ivano sveikata vis labiau prastėja, o Petras darosi vis savarankiškesnis. 1689 m. Petras nusprendė, kad jam jau gana, ir pareikalavo, jog Sofija nusišalintų. Nors ji ir vėl pamėgino prieš jį sukurstyti šaulius, šįkart prieš ją stojo dauguma bojarinų, daugelis šaulių ir Petro „žaidimų kariuomenė“, kurią tuo metu jau sudarė dvi visiškai aprūpintos kuopos su sava kavalerija ir artilerija. Ko gero, ne mažiau svarbu, kad netgi Ivanas ruošėsi palaikyti Petrą.

Taigi Sofija buvo uždaryta į Novodevičės vienuolyną, savotišką diduomenės kalėjimą, kuriame tradiciškai laikytos nepageidaujamos didikės – nuo Ivano Rūsčiojo marčios iki Boriso Godunovo

sesers. Galbūt viską planuojanti Sofija buvo numačiusi netgi tokį likimą, mat savo regentystės laikotarpiu pasirūpino, kad ironiškai „Naujuoju mergelių vienuolynu“ vadinamas vienuolynas būtų suremontuotas. Ir nors Petras iki 22 metų formaliai tebebuvo globojamas motinos, o iki Ivano mirties 1696 m. monarchas buvo drauge su juo, faktiškai jis jau tuomet tapo caru. Valdžia atiteko jam. Bet ką jam su ja daryti?

Petro valstybės kūrimas

Apie Petrą žinoma daug, bet toli gražu ne viskas iš tiesų suprata. Jis buvo charizmatiškas ir veiklus, tačiau jį vargino priepuoliai ir veido tikai. Jis vadovavosi šiuo moto – „Esu mokinys ir ieškau mokytojų“. Ir jis iš tiesų buvo linkęs mokytis – savajai „žaidimų kariuomenei“ jis nevadovavo, o pradėjo nuo paprasto bombardyro, kad kariavimo pasimokyti nuo apačios, tačiau domėjosi ne intelektualiais, o praktiniais dalykais. Jis didžiavosi savo šalimi, tačiau didesnės pagarbos troško iš svetimšalių, o ne iš savo žmonių. Jis kovojo dėl valdžios, tačiau ją gavęs atrodė praradęs susidomėjimą daugeliu valdymo aspektų ir pasinėrė į tas pareigas, kurios jam teikė pasimėgavimo, o kitomis nesirūpino.

Petras dar būdamas vaikas žaidė kareivius, buvo išgąsdintas žiauraus šaulių sukilimo 1682 m. (jo dėdė Ivanas Naryškinas ir Artamonas Matvejevas, valstybės veikėjas, pasiūlęs jį karūnuoti, buvo mirtinai užkapoti jo akyse), į valdžią iškilti jam padėjo asmeninė kariuomenė. Jis matė, kaip sumenko Sofijos valdžios teisėtumas, kai jos favoritui Vasilijui Golicynui nepavyko net dvi ekspedicijos į Krymą. Taigi Petrui karinė galia buvo gyvybiškai svarbi dėl jo paties saugumo, ja rėmėsi Rusija, bet, atvirai šnekant, tai jam buvo įdomu.

Jis galėjo nepaisyti ceremonijų, kurios buvo svarbi daugelio carų gyvenimo dalis, o bet kokiam dvasiniam vaidmeniui teikti tik formalią reikšmę. Vis dėlto į valstybės valdymo meną jis žvelgė itin praktiškai ir suprato, kad šalies karinė galia priklauso ne vien nuo karių narsos, bet ir nuo technologinių, logistinių bei vadovavimo ypatybių. Galima ginčytis, ar jis iš tiesų laikytinas modernizatoriumi, tačiau jis tikrai jautė neatidėliotiną ir karštą troškimą paversti Rusiją galinga ir gerbiama valstybe, o tai reiškė karus. Karus, kuriuos jam reikėjo laimėti. Tuo metu Rusija nebuvo laikoma rimta karine veikėja. Kalbėdamas apie Rusijos vietą Vakarų pasaulėžiūroje, – kad ji yra jau ne visai azijietiška, bet dar ir neeuropietiška, – Austrijos pasiuntinys Johanesas Korbas (*Johannes Korb*) kandžiai pabrėžė, kad „niekas, išskyrus totorius, caro kariaunos nebijo“.

Petras šią padėtį norėjo pakeisti, tačiau tai nebuvo pigu. „Pinigai – tai karo arterija“, – sakė jis. Netgi remiantis ankstyvųjų šiuolaikinių valstybių standartais, kai socialinė apsauga geriausiu atveju reiškė labdarą, o blogiausiu – badavimą, Rusijos valstybė daugeliu atžvilgių tapo tiesiog karinių pajėgų palaikymo mechanizmu. Apytiksliai apskaičiuota, kad jau 1705 m. kariuomenei numatyta centrinio biudžeto dalis buvo nuo 65 iki 95 proc. Tam reikėjo sklandžiai veikiančios biurokratijos, efektyvios mokesčių sistemos ir labiau disciplinuoto bei profesionalaus valstybės aparato. Petras nusprendė tai sukurti, pasitelkdamas daugybę plataus masto reformų.

Baudžiava, Rusijos valdovams jau seniai tapusi iššūkiu, buvo dar labiau sugriežtinta, nes pati valstybė priklausė nuo to, kad valstiečiai dirbtų, statytų ir kariautų. Šimtai tūkstančių valstiečių – iš maždaug 7,5 milijono bendro gyventojų skaičiaus – turėjo būti mobilizuoti į Petro karus bei statybų projektus, tad nebuvo galima leisti, kad jie pabėgtų į pietus ar rytus. Už bėglių slapstymą buvo numatytos naujos baudos, o nuo 1724 m. valstiečiams be paso

nebebuvo galima iškelti net iš savo apylinkių. Tuo pat metu juos užgriuvo nauji mokesčiai, buvo apmokestinta viskas – pradedant aviliais ir baigiant agurkais.

Diduomenė irgi buvo priversta paklusti ambicingam Petro planui. Jau panaikinus *mestničestvo* Rusijoje prasidėjo statuso ir pareigų apibrėžimo permainos, o 1722 m. Petras įvedė vadinajamą Rangų lentelę, kuri reiškė tikrą pačių Rusijos aristokratijos pamatų revoliuciją. Nuo šiol visiems kilmingiesiems, norintiems palypėti šios sistemos laipteliais, buvo numatyta keturiolika pakopų, suskirstytų atsižvelgiant į tarnybą, paaukštinimą ir gebėjimus. Žinoma, tikrovėje favoritizmas, turtas ir kilmė tebebuvo reikšmingi, bet teoriškai diduomenės vieta, galia ir privilegijos dabar priklausė nuo to, kiek ji tarnauja valstybei. Ne mažiau svarbu ir tai, kad tam tikrą rangą pasiekę valstybės funkcionieriai įgydavo kilmingojo statusą. Pavyzdžiui, kolegijos asesoriai tapę valstybės pareigūnas arba premjermajoru tapę imperijos gvardijos karininkas, – abi šios pareigybės atitiko aštuntos pakopos pozicijas, – įgydavo paveldimą bajorystę. Galiojant *mestničestvo* sistemai, pareigas nulemdavo statusas. O dabar statusą lėmė pareigos – šitokiu būdu kilmingieji buvo nesunkiai paversti iš esmės valstybės baudžiauninkais.

Tai galiojo netgi Bažnyčiai. Pavyzdžiui, *igumenas* – abatas – buvo penktos pakopos pozicija, prilygstanti valstybės tarėjui arba brigadininkui. Nikonas pabandė šį neaiškumą dėl dalinio Bažnyčios ir valstybės persidengimo išsklaidyti, paversdamas Bažnyčią nepriklausomą nuo valstybės. Petro sprendimas buvo priešingas, juo Bažnyčia faktiškai paversta vienu iš valstybinės valdžios padalinių. Taip pasielgta ne vien dėl galios, bet ir dėl pinigų. Bažnyčia valdė didžiulius žemės plotus, jai taikytos didžiulės mokesčių lengvatos, o Petro karams, jo kuriamam laivynui, jo reorganizuojamai kariuomenei reikėjo gausybės lėšų. Bažnyčios nuosavybė perėjo

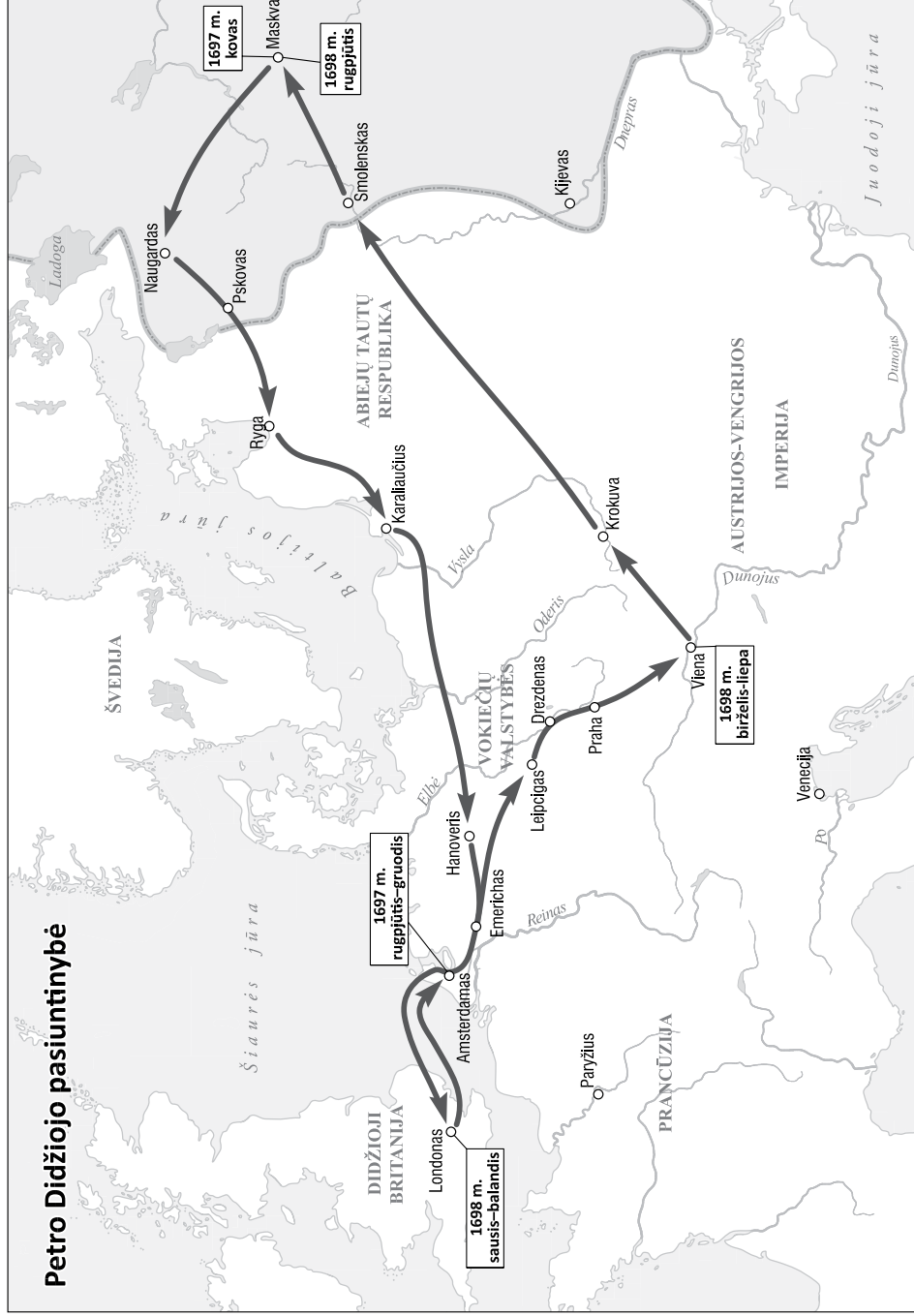
valstybės žinion, o ši ėmėsi uoliai spausti iš jos pinigus. Didelė dalis pajamų, gautų iš vienos konservatyviausių ar netgi ksenofobiškiausių institucijų, buvo panaudojamos ne šiaip reformoms, bet svetimšalių įkvėptoms reformoms.

Petro kelionė

Nuo pat pradžių Petras žavėjosi pašaliečiais. Kartu su škotu Patriku Gordonu (*Patrick Gordon*) itin didelę įtaką vaikystėje jam darė šveicaras samdinyš Francas Lefortas (*François LeFort*) (vienas Maskvos pietvakarių rajonas, esantis netoli buvusio Vokiečių kvartalo, jo garbei iki šiol vadinamas Lefortovo vardu). Laivas, tradiciškai laikomas Rusijos laivyno „seneliu“, buvo nedidelis angliško modelio burlaivis, Petro aptiktas Izmailovo kaime ir sutaisytas olando. Pirmoji Petro meilužė buvo vokiečių Anna Mons. Vietoje tradicinių ilgų rusiškų kaftanų jam labiau patiko vokiški paltai, pasiūti iš angliškos medžiagos, o 1700 m. jis paskelbė įsaką, kad Maskvos diduomenė ir valstybės tarnautojai taip pat privalo rengtis vakarietiškai.

Dramatiškiausia jo entuziazmo išraiška buvo „Didžioji pasiuntinybė“. 1697 m. jis išsirengė į aštuoniolikos mėnesių kelionę po Švedijos Livoniją, Nyderlandus, Angliją, vokiečių valstybes bei Austriją. Teoriškai jis keliavo inkognito, pasivadinęs Petru Michailovu, tačiau iš tiesų tai tebuvo jam būdingas nevykęs pasiteisinimas, leidęs išvengti nuobodaus protokolo ir sudaręs galimybę lėbauti, kada užsimanius (o jis užsimanydavo), o panorėjus ir padirbėti. Iš dalies tai buvo diplomatinis žingsnis, siekiant susirasti sąjungininkų prieš otomanus, ir šiuo atžvilgiu išvyka iš esmės nebuvo sėkminga. Europą netrukus įtrauks Ispanijos įpėdinystės karas, tad nedaug kam rūpėjo pirmenybę teikti ryšiams ne

Petro Didžiojo pasiuntinybė

su geriau pažįstamais kaimynais, o su tolima ir beveik nepažįstama Rusija.

Tačiau smalsiam (ir savo įgeidžiams nuolaidžiaujančiam) carui tai buvo ir neprilygstama proga patyrinti Vakarus, jų papročius, technologijas, ydas ir dorybes. Olandijoje jis mokėsi laivų statybos ir samdė laivyno architektus, padėsančius kurti jo naująją laivyną (iškalbinga, kad daugybė rusiškų žodžių, susijusių su laivyba, yra kilę iš olandų kalbos). Panašiai Anglijoje jis siekė daugiau sužinoti apie jūrų valstybę ir šiuolaikinę monarchiją. Čia jis pareiškė, kad „geriau būti admiralu Anglijoje negu caru Rusijoje“. Tačiau pamatęs parlamento posėdį reziumavo, kad Rusijai „angliška laisvė netinka“.

Tuo laikotarpiu, tarsi caras vis dar būtų šalyje, Rusiją valdė Petro patikėtinis ir artimas bendražygis, „kunigaikštis-ciesorius“ Fiodoras Romodanovskis. Tačiau 1698 m. pasklido žinia apie naują šaulių sukilimą. Petras išskubėjo namo, nors Romodanovskis sukilimą nesunkiai numalšino iki jam grįžtant. Nepaisant to, Petro atsakas buvo ryžtingas: šauliai buvo galutinai išformuoti (jie tebuvo įsisenėjusi kliūtis, trukdanti jam kurti vakarietiško modelio kariuomenę), o maždaug tūkstantis jų buvo negailestingai nuplakti rusišku odiniu rimbu, sulaužyti ant kankinimo suolo ar paskrudinti geležinėje keptuvėje, prieš pakariant ar nukertant galvą, o jų kūnai pamauti ant baslių visuomenei perspėti – šis caras nepaklusnumo nepakęs.

Toks pats autoritarizmas aiškiai pasireiškė ir jam įgyvendinant Vakaruose išmoktas pamokas. 1703 m. jo kariuomenei prie Nevos žiočių užėmus švedų tvirtovę Nienšancą, Petras išvėlgė puikią progą čia pasistatyti ir jūrų uostą savo kuriamam laivynui, ir sostinę, kad galėtų išsikraustyti iš Maskvos ir parodyti, jog Rusija gali pastatyti europietiško stiliaus miestą. Naujoji sostinė Sankt Peterburgas iš tiesų pasirodė esąs toks miestas,

pastatytas nusižiūrėjus į olandišką ir anglišką planą, suprojektuotas italų, vokiečių ir prancūzų architektų. Vis dėlto caro „langas į Europą“ buvo iškirstas tais pačiais rusiškais metodais: kad Petras gautų tai, ko nori, statydami miestą mirė dešimtys tūkstančių baudžiauninkų, kalinių ir karo belaisvių. Patvaldžio valiai pakluso netgi laikas – 1699 m. Petras paskelbė įsaką, kuriuo Rusija atsisakė bizantiškojo kalendoriaus, skaičiavusio metus nuo numanomo pasaulio sukūrimo, ir perėjo prie vakarietiškojo, skaičiuojančio metus nuo Kristaus gimimo. Šitaip 7207-iejį staiga tapo 1700-aisiais.

Petras kariauja

Tačiau galiausiai ir barzdos, ir architektūra, ir bažnytinė politika, ir administracinė reforma – viskas buvo skirta karui, moderniajai kariuomenei ir laivynui, kurį Petras žūt būtinai siekė pastatyti ir panaudoti. Iš dvidešimt aštuonerių metų, kai buvo vienvaldis caras, dvidešimt trejus jis praleido kariaudamas: 1700–1721 m. Didžiajame Šiaurės kare, o 1722–1723 m. – Persų kampanijoje.

1698 m. įvykdžius esminį kariuomenės pertvarkymą, ji buvo modernizuota ir padidinta. Kasmet nuo dvidešimties valstiečių ūkių į kariuomenę būdavo pašaukiama po vieną valstietį, kuris turėdavo tarnauti iki gyvos galvos. Taigi jaunas šauktinis į kariuomenę būdavo palydimas tarsi į paskutinę kelionę, su laidotuvių apeigomis. Būta pastangų standartizuoti ginkluotę ir suburti profesionalų karininkų korpusą (dažnai vėlgi samdant svetimšalius), su nauju įkarščiu imtasi kurti šiuolaikinį pabūklą – šis užsidegimas kilo dar per Ivano Rūsčiojo kampaniją prieš Kazanę, o vėliau pasireiškė jau sovietų kariuomenėje išisaknijusiu pasiklovimu vadinamuoju „raudonu karo dievu“.

Petras, užvaldytas kelionių jūra ir laivų statybos, savo svajonę įgyvendino pirmą kartą padovanodamas Rusijai karinį jūrų laivyną. Iki mirties jis pastatydino 32 linijinius ir daugiau nei šimtą kitų laivų. Tačiau vėlgi, tikriausiai iki tol Rusijai karinis laivynas ir nebuvo reikalingas. Tik jai vis labiau išitraukiant į jūrinę prekybą ir dėl hegemonijos šiaurinėje Europoje ėmus varžytis su tokiomis jūrinėmis valstybėmis, kaip Švedija, laivyno sukūrimas tapo prioritetu.

Vis dėlto tas varžymasis ir Didysis Šiaurės karas buvo veikiau virtinė karų, kurių dalyviai nuolat keitėsi, likdavo tik Rusija ir Švedija, apie kurias burdavosi vienokios ar kitokios koalicijos. Dažnai jos atrodydavo tarsi peštynės alubaryje. Iš pradžių Rusijos sąjungininkės buvo Lenkija, Danija su Norvegija ir Saksonija, tačiau dviem pastarosioms prireikė nedidelio atokvėpio, kol švedai pralaimėjo lemiamą mūšį prie Poltavos. Kurį laiką otomanai naudojosi proga padėti Švedijai, kad sukruvintų nosį savo senai priešei Rusijai, tuo tarpu prie Rusijos prisijungė Hanoveris ir Prūsija. Britai, oportunistai kaip visuomet, žiūrėjo, kad nė viena Europos valstybė netaptų pernelyg galinga, ir skirtingu metu palaikė abi puses.

Nugalėjo Rusija – ar bent jau Švedija galiausiai pralaimėjo – ir įsitvirtino kaip didžioji valstybė. Švedijos imperija neteko savo neprilygstamos karinės galios, ypač žinant ganėtinai nedidelį jos gyventojų skaičių (iš 40 tūkst. į Rusiją išėmusių Karolio XII, Šiaurės Liūto, karių namo grįžo tik 543). Dvigalvis erelis pažemino liūtą ir parodė, kad gali ne tik laimėti mūšį, bet ir sukurti tokią karinę ir logistinę infrastruktūrą, kuri atlaikytų ilgą, sunkų karą. Panašiai 1722–1723 m. Rusijos ir Persijos karas parodė, kad kariuomenė, kuri kadaise mūšio lauke nepajėgė atsilaikyti prieš Krymą, dabar galėjo giliai įsiskverbti į Kaukazo ir Kaspijos regionus. Persijos imperijai žlungant, Petras privalėjo neleisti,

kad šia situacija pasinaudotų otomanai ir išplėstų savo valdas palei pietinį Rusijos flangą.

Taigi toks tikrasis Petro palikimas. Jis buvo ne tiek valstybės kūrėjas, kiek kariautojas, tačiau suprato, kad norėdamas kariauti turės ir kurti. Jo domėjimasis užsienio idėjomis iš dalies buvo maištas prieš visuomenę, kurioje augo. Jis buvo linkęs parodijuoti ir kovoti su nusistovėjusiomis pažiūromis, o jo garsusis artimiausių bičiulių klubas „Juokdariškiausiasis, girčiausiasis ir trenčiausiasis sinodas“ atvirai, o dažnai ir žiauriai šaipėsi iš Rusijos institucijų – nuo Bažnyčios iki tradicinių papročių. Tikrai nepanašu, kad modernizaciją jis būtų laikęs filosofine sąvoka – tai buvo žmogus, kuris savo vardą išraižė ant religijos reformatoriaus Martyno Liuterio (*Martin Luther*) namų slenksčio. Ne, jis buvo itin praktiškas. Suprato, kad atsilikusi Rusija buvo silpna, o silpna valstybė buvo pažeidžiama.

Jis ėmėsi neatidėliotinų administracinių reikalų, valstybės gniaužtais stipriai suspausdamas ir didikus, ir Bažnyčią, ir valstiečius. Tiems, kurie mesdavo jam iššūkį, buvo negailestingas; įsakė kankinti savo vyriausiąjį sūnų, įtaręs jį rengiant sąmokslą, nuo kankinimų šis mirė. Rusiją jis pavertė galinga valstybe ir priverė Vakarus skaitytis su ta, kuri iki tol buvo laikoma „primityvia ir laukine karalyste“ (šitaip Rusiją buvo pavadinęs XVI amžiaus anglų keliautojas Richardas Chancelloras). Ši reforma apėmė būtent tiek, kiek reikėjo saugumui užtikrinti, ja nesiekta nieko daugiau. Tai buvo modernizacija, kaip ją įsivaizdavo kareivis ir dailidė, laivų statytojas ir neprofesionalas dantistas. Proto ir sielos modernizacijos griebėsi kita Didžioji – Jekaterina.

Papildoma literatūra. Nors Roberto K. Massie labai įdomi knyga „Peter the Great: His Life and World“ (Knopf, 1980) dažnai laikoma aukso standartu, manyčiau, kad iš daugybės to žmogaus biografijų geriausia yra Lindsey Hughes knyga „Peter the Great“ (Yale University Press, 2002) – ji yra apgalvota, sklandžiai parašyta, joje puikiai dera skeptiškumas ir pagarba. Foy de la Neuville'io „A Curious and New Account of Muscovy in the Year 1689“ (SSEES, 1994) yra vienas įdomiausių pirminių to laikotarpio pasakojimų (net jei ir ne visuomet tikslus), jį parašė Lenkijos pasiuntinys; itin patogiu ir tai, kad tekstą galima nemokamai rasti internete. Žinant, koks reikšmingas Petro valdymui buvo karas, Peterio Englando „The Battle That Shook Europe: Poltava and the Birth of the Russian Empire“ (I. B. Tauris, 2013) šį konkretų esminį aspektą puikiai išnagrinėja ir pateikia platesnį jo kontekstą.